

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKÎ'NİN MEBDE' VE MEÂD İSİMLİ ESERİNDE TASAVVUF ANLAYIŞI* LA'LIZADE ABDULBAKİ'S MYSTICAL THOUGHTS IN HIS WORK MEBDE' VE MEÂD

Büşra ÇAKMAKTAŞ**

Öz

La'lizâde Abdülbâkî (1090-1159/1679-1746) 18. yüzyılda yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Tasavvuf alanında çok sayıda eser telif ve tercüme etmiştir. Bayrâmî-Melâmî ve Nakşibendî tariklerinin müntesibi olan La'lizâde Abdülbâkî uzun yıllar çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Hayatının son yıllarını Eyüp'te yaptırıldığı tekkede geçirmiştir. Kabri Eyüp'te yaptırıldığı tekkenin bahçesindedir.

Bu çalışmada ise La'lizâde Abdülbâkî'nin önemli eserlerinden biri olan *Mebde' ve Meâd*'da ele aldığı tasavvufî meselelere bakışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: La'lizâde Abdülbâkî, *Mebde' ve Meâd*, Bayrâmî-Melâmî, Nakşibendî, Tasavvuf.

Abstract

La'lizâde Abdülbâkî (1090-1159/1679-1746) is a significant Sufi who lived in the eighteenth century. He wrote and translated numerous works in the field of Sufism. He, who followed the mystical schools of Bairami-Malami and Naqshbandi, had taught at various madrasahs for many years. He spent the last years of his life in the tekke he had constructed. His tomb is in the garden of the mentioned tekke.

In this study, the Islamic mystical issues of the one of his important works called *Mebde' ve Meâd* are examined.

Keywords: La'lizâde Abdülbâkî, *Mebde' ve Meâd*, Bairami-Malami, Naqshbandi, Sufism.

Giriş

La'lizâde Abdülbâkî *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye* isimli eserini yazdığı 1156/1743 târihinde altmış altı yaşında olduğunu belirttiğine göre doğum târihi 1090/1679 olmalıdır.¹ Doğum yeri ise İstanbul'dur.² Babası Bayrâmî-Melâmîlerden *Mesnevî* şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin (ö. 1071/1660) torunu La'li Mehmed Efendi'dir.³

"Âlim-i rabbânî, âmil-i hakkânî, vâsıl-ı esrâr-ı rûhânî ve mürşidim" dediği babası La'li Mehmed Efendi tarafından küçük yaşta kendisine dînî ve tasavvufî ilimlerin öğretildiğini ve muhabbetle yetiştirildiğini ifade eden La'lizâde, müsbet ilimleri de öğrenmiş, babasından Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini, İbn Fâriz *Dîvân*'ını, Dâvûd Kayserî'nin *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*'nin mukaddimesini ve Molla Fenârî şerhiyle *Miftâhu'l-Gayb*'ı okumuştur. La'lizâde Abdülbâkî yirmi sekiz yaşına kadar vaktini ilim tahsiliyle geçirdiğini ifade etmiştir.⁴ Tahsilini tamamladıktan sonra müderrisliğe başlamıştır. 1117/1706 ramazan ayında Hobyar mahallesindeki Kâtip Mustafa Efendi Medresesi müderrisliğinden azledildiği bilinmektedir. O halde La'lizâde Abdülbâkî müderrisliğe 1117/1706 tarihinden önce başlamış olmalıdır.⁵

* Bu makalede, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2010 yılında hazırlanan "La'lizâde Abdülbâkî'nin *Mebde' ve Meâd* Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

** Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, bcakmaktas@sakarya.edu.tr

¹ La'lizâde Abdülbâkî. *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2482, vr. 49a; Nihat Azamat (2003). "La'lizâde Abdülbâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVII, s. 90; Haşim Şahin (2005). "Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokrati: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18, s. 106; Haşim Şahin (2005). "Eyüp'te Bir Melâmî: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", *Târîhi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IX*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, s. 228.

² Azamat, s. 90; Ekrem Işın (1993). "Abdülbâkî La'lizâde", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, c. I, s. 28; Haşim Şahin, "Eyüp'te Bir Melâmî: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", s. 228.

³ Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnü'l-Emin, nr. 3357, vr. 71b; Abdülbâkî Gölpınarlı (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, s. 153; Bursalı Mehmed Tâhir (1333). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmiri, c. I, s. 159; Azamat, s. 90; Haşim Şahin, "Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokrati: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", s. 106-107; Haşim Şahin, "Eyüp'te Bir Melâmî: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", s. 228; Mehmet Nermi Haskan (1993). *Eyüp Târîhi*, İstanbul: Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, c.I, s. 218.

⁴ La'lizâde Abdülbâkî, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, vr. 48b.

⁵Şeyhî (1989). *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, c. IV, s. 628; Azamat, s. 90; Haşim Şahin, "Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokrati: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", s. 109.

La‘lîzâde Abdülbâkî Bayrâmîliğin yanı sıra 1120/1708 yılında İstanbul’a gelen Murâd Buhârî’ye de (ö. 1132/1720) intisâb ederek aynı zamanda Nakşibendî tarikatı müntesibi olmuştur. ⁶ O *Mebde’ ve Meâd* isimli eserinde Murâd Buhârî ile ilk olarak 1109/1698 tarihinde babası Mekke’de kadı iken tanıştıklarını ifâde etmiştir.⁷ Murâd Buhârî’ye intisâb ederek hem Melâmîliği hem de Nakşibendîliği benimsemiş olan La‘lîzâde, bu iki tarikin birbirlerine benzediği görüşündedir. ⁸

La‘lîzâde Abdülbâkî Murâd Buhârî’ye intisâb ettiği dönemde ileride Melâmî kutbu olarak kabul edilecek olan Sadrazam Dâmat Ali Paşa’nın da muallimliğini yapmıştır.⁹ 1123/1711’de Câfer Çelebi Medresesi müderrisi iken Hoca Hayreddin Medresesi’ne nakledilmiştir.¹⁰ Sadrazam Dâmat Ali Paşa’nın mâiyetinde Mora Seferi’ne katılmış¹¹ ve sefer dönüşü 1127/1714 târihinde Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi Medresesi müderrisi olmuştur.¹²

Sadrâzam Dâmad Ali Paşa’yla birlikte Petro Varadin Seferi’ne katılan La‘lîzâde Abdülbâkî, Sadrâzam’ın 1128/1716’da şehid düşmesinin ardından kâhinlik yapmakla suçlanmış ve Belgrad Kalesi’ne hapsedilmiştir.¹³ Dâmad Ali Paşa’nın emriyle daha önceden Kudüs kadılığına tâyin edilmiş olduğu halde bu görevinde azledilip Limni Adası’na sürgüne gönderilmiştir.¹⁴ La‘lîzâde sürgündeyken dönemin önemli isimlerinden olan Nakşibendî şeyhi Murâd Buhârî yöneticilerden La‘lîzâde’nin serbest bırakılıp Bursa’ya kendi yanına gönderilmesini rica etmiş ancak bu ricasının kabul edilmesine rağmen kendisi bu sırada İstanbul’a davet edildiğinden La‘lîzâde’nin serbest bırakılması gecikmiştir. Bir süre Limni’de sürgünde kalan La‘lîzâde İstanbul’a geldiğinde ise Murâd Buhârî vefât ettiği için şeyhiyle görüşmemiştir.¹⁵ Murâd Buhârî 1132/1720’de vefât ettiğine göre La‘lîzâde İstanbul’a 1132/1720’den sonra gelmiş olmalıdır. ¹⁶

Ardından Vâlîde Sultan Medresesi müderrisliğine tâyin edilen La‘lîzâde bu görevi sürdürürken 1137/1725’te Kudüs kadılığına gönderilmiştir. Fakat bilinmeyen bir sebepten dolayı daha göreve başlamadan azledilmiştir.¹⁷ La‘lîzâde Abdülbâkî 1143/1730’da Mısır mollası, 1144/1731’de ise Mekke pâyelisi olmuştur. 1149/1736’da İstanbul kadısı olmuş, daha sonra kendisine Anadolu pâyesi verilmiştir.¹⁸

La‘lîzâde Abdülbâkî ömrünün son yıllarında devlet hizmetinden ayrılmış ve günlerini Eyüp’te yaptırdığı kalenderhânedede geçirmiştir.¹⁹ Nakşîliğin Müceddidî koluna bağlı bulunmakla birlikte tekkesinde Horasan Nakşîliğinin mücerredlik/bekarlık şartını uygulamıştır.²⁰ La‘lîzâde Abdülbâkî 1159/1746 târihinde vefât etmiş,²¹ Eyüp’teki evinin yanında inşâ ettirdiği mektep ve kalenderhânenin bahçesine defnedilmiştir.²²

1. La‘lîzâde Abdülbâkî’nin Eserleri

La‘lîzâde Abdülbâkî’nin eserlerinin sayısı konusunda çeşitli eser ve makalelerde farklı sayılar verilmiştir. Yapılan listelerden bir kısmında eserlerinden bazıları eksik olmakla birlikte bir kısmında ise aynı eser benzer bir isimle mükerrer olarak verilmiştir.

⁶ La‘lîzâde Abdülbâkî, *Mebde’ ve Meâd*, vr. 99a-99b; Müstakîmzâde, vr. 74a; Bursalı, c. I, s. 159; Gölpınarlı, s. 153; Işın, s. 28; Azamat, , s. 90; Haşim Şahin, “Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokratı: La‘lîzâde Abdülbâkî Efendi”, s. 109.

⁷ La‘lîzâde Abdülbâkî, *Mebde’ ve Meâd*, vr. 100b.

⁸ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 99b.

⁹ Müstakîmzâde, vr. 74a; Gölpınarlı, s. 153.

¹⁰ Şeyhî, s. 518.

¹¹ Azamat, s. 90.

¹² Şeyhî, s. 530.

¹³ Râşid Mehmed Efendi (1153). *Târih-i Râşid Efendi*, Konstantiniye, vr. 166a; Azamat, s. 90.

¹⁴ Râşid Mehmed Efendi, vr. 167a-167b; Azamat, s. 90; Haşim Şahin, “Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokratı: La‘lîzâde Abdülbâkî Efendi”, s. 113.

¹⁵ La‘lîzâde Abdülbâkî, *Mebde’ ve Meâd*, vr. 100a-100b; Müstakîmzâde, vr. 74a-74b; Azamat, s. 90-91; Haşim Şahin, “Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokratı: La‘lîzâde Abdülbâkî Efendi”, s. 113.

¹⁶ Azamat, s. 91.

¹⁷ Şeyhî, s. 660, 724; Azamat, s. 91.

¹⁸ Mehmed Süreyya (1311). *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, c. III, s. 298.

¹⁹ Osmânzâde Hüseyin Vassâf (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, c. II, s. 527; Bursalı, c. I, s. 159; 527; Işın, s. 28.

²⁰ Işın, s. 385.

²¹ Müstakîmzâde, vr. 74b; Bursalı, c. I, s. 159; Babanzâde Bağdatlı İsmâil Paşa (1955). *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, çev. Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. I, s. 497; Halil İbrahim Şimşek (2004). *Osmanlı’da Müceddidilik XII/XVIII. Yüzyıl*, İstanbul: Suf Yayınları, s. 146.

²² Müstakîmzâde, vr. 75a; Bursalı, c. I, s. 159; Şimşek, s. 146; A. Nezih Galitekin-İlhami Yurdakul (1997). “İstanbul Türbeleri”, *İstanbul Araştırmaları*, s. 103; Haskan, s. 215-216.

Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyetü'l-Ârifin'* de yedi eser ismi zikretmektedir.²³ Mehmed Süreyyâ *Sicill-i Osmânî'* de üç eserden;²⁴ Abdülbâkî Gölpinarlı *Melâmîlik ve Melâmîler* isimli eserinde ise toplam sekiz eserden bahsetmektedir.²⁵ Nihat Azamat ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için hazırlamış olduğu "La'lizâde Abdülbâkî" maddesinde onun on tâne eseri olduğunu, bunun dışında iki adet eserin de kendisine aidiyetinin şüpheli olduğunu kaydetmektedir.²⁶ Haşim Şahin makalesinde on bir eser adını zikremekte,²⁷ Ramazan Muslu ise eserinde yirmi altı eser ismi kaydetmektedir.²⁸ Muslu'nun listesinde ve kütüphâne kataloglarında La'lizâde Abdülbâkî adına kaydedilen eserlerin hepsinin La'lizâde'ye âit olup olmadığı ve hangilerinin mükerrer olduğunun tespit edilebilmesi için bu eserlerin tümü üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılması gerekmektedir. La'lizâde'ye ait olduğunu düşündüğümüz telif ve tercüme eserleri şunlardır:

Telif ettiği eserler; *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye*,²⁹ *Mebde' ve Meâd*, *Zeyl-i Meslekü'l-Uşşâk*,³⁰ *Hediyetü'l-Müştâk fî Mesleki'l-Uşşâk*,³¹ *Gıdâ-yı Rûh*,³² *Hasbihâl*,³³ *Risâle fî hakkı'l-Bayrâmiyye*,³⁴ *Silsile-i Bayrâmiyye*.³⁵

Tercümeleri; *Risâle-i Murâdiyye fî't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*,³⁶ *Tercüme-i Risâle-i Ünsiyye*,³⁷ *Tercüme-i Silsiletü'l-Ârifin ve Tezkiretü's-Sâdikîn*,³⁸ *Metâlibü'l-Vusûl fî Hulâsati Nevâdirü'l-Usûl*,³⁹ *Tercüme-i İnsân-ı Kâmil*,⁴⁰ *Tercüme-i Hakikatü'l-Yakîn ve Zülfetü't-Temkîn*,⁴¹ *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet*,⁴² *Tercüme-i Nemûd ve Bûd*.⁴³

2. *Mebde' ve Meâd*'in Yazma Nüshaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla La'lizâde Abdülbâkî'nin *Mebde' ve Meâd* isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıp Paşa Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'de olmak üzere toplam on üç yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁴

Çalışmamızda esas aldığımız nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa kısmında 636 numarada bulunan La'lizâde'nin birçok eserini içeren cildin içinde 1b-111a varaklar arasında yer alan nüshadır.⁴⁵ Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn tarafından intinsâh edilen bu nüsha eserin sonundaki kayda göre 1189 târihinde tamamlanmıştır. Ta'lik yazının kullanıldığı bu nüshada her varakta yaklaşık 21 satır bulunmaktadır.

²³Babanzâde, c. I, s. 497.

²⁴Mehmed Süreyya, c. 3, s. 299.

²⁵Gölpinarlı, s. 155.

²⁶Azamat, s. 92.

²⁷Haşim Şahin, "Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokratı: La'lizâde Abdülbâkî Efendi", s. 119-121.

²⁸Ramazan Muslu (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. yy.*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 421-423.

²⁹Eserin yazma ve matbû nüshalarından bazıları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan nr. 205; Dügümlü Baba nr. 231; Pertev Paşa nr. 636; Ali Emîrî nr. 1053; Tâhir Ağa Tekkesi nr. 200; Dügümlü Baba nr. 232; Hacı Mahmud Efendi nr. 2366; Halet Efendi nr. 794; Hüdâyî Efendi nr. 1007.

³⁰Eserin yazma ve matbû nüshalarından bazıları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan nr. 205; Dügümlü Baba nr. 231; Pertev Paşa nr. 636; Ali Emîrî nr. 1053; Tâhir Ağa Tekkesi nr. 200; Dügümlü Baba nr. 232; Hacı Mahmud Efendi nr. 2366; Halet Efendi nr. 794; Hüdâyî Efendi nr. 1007.

³¹La'lizâde Abdülbâkî, *Hediyetü'l-Müştâk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 636, vr. 178b-179a; Eserin diğer yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2786; Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emîrî, nr. 1023.

³²Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 1591; Fatih nr.2744; Hekimoğlu nr. 475.

³³Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emîrî Şry., nr. 1332.

³⁴Koca Râgıp Paşa Kütüphanesi, nr. 653.

³⁵Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 636.

³⁶Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan nr. 205; Nafız Paşa nr. 446; Pertev Paşa nr. 636; Hacı Mahmud Efendi nr. 2471, nr. 2562, nr. 2366.

³⁷Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 636; TSMK, Hazine, nr. 247; İBB. Kütüphanesi, Belediye, nr. 596; Koca Râgıp Paşa Kütüphanesi, nr. 653.

³⁸Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 636; Mihrişah nr. 205; İBB. Kütüphanesi, Belediye, nr. 596.

³⁹Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 332.

⁴⁰Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan nr. 167; Hacı Mahmud Efendi nr. 2302; Yahya Tevfik nr. 1485.

⁴¹Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 636; Hacı Mahmud Efendi nr. 3018; nr. 3157; İzmir nr. 806.

⁴²Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli Hakkı, nr. 384.

⁴³Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2626.

⁴⁴Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2366; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2456; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2466; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2471; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2562; Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 231; Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, nr. 205; Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, nr. 446; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 302; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 636; Râgıp Paşa Kütüphanesi, nr. 653; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, nr. 1332; Milli Kütüphane, nr. A003534-01 numaralarında kayıtlıdır.

⁴⁵Esas aldığımız bu nüshada okuyamadığımız kelimeler için ise yardımcı olarak Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, nr. 2466 da kayıtlı olan *Mebde' ve Meâd* nüshasını kullandık.

3. *Mebde' ve Meâd*'in Muhtevâsı ve Kaynakları

La'lizâde Abdülbâkî *Mebde' ve Meâd* isimli eserinde pek çok tasavvufî kavram ve meseleye temas etmekte ve bunlar hakkında kendi görüşlerinin yanı sıra ehl-i tasavvufun da görüşlerine yer vermektedir. La'lizâde ele aldığı tasavvufî meseleleri açıklarken tasavvuf düşüncesinin klasik eserleri olarak kabul edilen pek çok eserden Farsça ve Arapça manzum ya da mensur parça nakletmektedir. Sûfilerin sözlerini ve şiirlerini naklederken bazen müellifleri ve eser adlarını belirtmekte, bazen ise bir müellif ya da eser adı belirtmeksizin "ehl-i keşf şöyle beyân buyurmuştur" şeklinde ifadeler kullanmakla yetinmektedir.⁴⁶

O özellikle Kuşeyrî'nin, *er-Risâle*,⁴⁷ Abdülkerîm el-Cilî'nin, *el-Kehf ve'r-Rakîm*⁴⁸ ve *İnsân-ı Kâmil*,⁴⁹ Ferîdüddîn Attâr, *Mantiku't-Tayr*,⁵⁰ Firdevsî'nin *Dîvân*,⁵¹ ve *Şahnâme*,⁵² İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*,⁵³ Sadreddîn Konevî'nin, *Keşfu's-Sırr*,⁵⁴ ve *Îcâzu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Ümmi'l-Kur'ân*,⁵⁵ Sa'deddîn Hamevî'nin *Mahcûb*,⁵⁶ Sa'dedin Fergânî'nin *Meşârikü'd-Derârî: Şerhu Taiyye İbn Fâriz*,⁵⁷ Mahmud Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*,⁵⁸ ve Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîf*⁵⁹ gibi eserlerinden nakiller yaparak kendi görüşlerini desteklemektedir.

La'lizâde Abdülbâkî bir meseleyi ele alırken konuyla ilgili âyet ve hadîsler nakletmekte ve çoğu kez bunları tasavvufî/işârî bakış açısıyla yorumlamaktadır. Varlık görüşü olarak vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen La'lizâde *Mebde' ve Meâd* isimli eserinde temâs ettiği birçok meselede genellikle vücûd mertebelerine atıfta bulunmaktadır. O ayrıca *Mebde' ve Meâd*'da kıyâmet, cebr, ihtiyar gibi özellikle tasavvuf düşüncesinin temel meselelerinden olmayan bazı meseleleri de tasavvufî bir bakış açısıyla açıklamaktadır.

La'lizâde bu eserinde tüm bunları yanı sıra kendi hayatı ve bağlı bulunduğu Nakşibendî tarikatı ve ricaliyle ilgili de bilgi vermektedir. Ayrıca "Vakt-i zuhûr-ı kabûl-ı hâcegân in bende râ" başlığı altında kendi hayatını ve Murâd Buhârî'ye intisâbını anlatmaktadır.⁶⁰ "Zuhûr-ı tarîk-i hâcegân ve şöhret-i nisbet-i îşân bi Sıddîk-i Ekber" başlığı altında ise Hâcegân tarîki, Abdülhâlık Gücdüvânî, Bahâeddin Nakşibend, Emir Külâl gibi tarikat ricâli hakkında bilgi vermektedir.⁶¹

4. *Mebde' ve Meâd*'da Tasavvuf Anlayışı

La'lizâde Abdülbâkî'nin *Mebde' ve Meâd* isimli eserde temas etmenin ötesinde üzerinde önemle durduğu tasavvufî meseleler ise şunlardır:

5.1. Zaman

Mebde' ve Meâd'da "İttihâd-ı ezel, ebed ve ân-ı daim" başlığı altında sûfilerin zaman algısı üzerinde duran La'lizâde'ye göre geçmiş, gelecek ve hâl gibi zamânî kayıtlar ancak mümkün varlıklar için geçerlidir. Mutlak varlık için hiçbir şekilde zaman ya da mekân sınırlamalarından bahsedilemez. Nitekim ilâhî hüviyyet ezel, ebed ve şimdiki zamanı kapsar ve bunları birleştirir. Bu ittihâdî ayne'l-yakîn görmek isteyen kimseye La'lizâde, aşk ve muhabbet ile mücâhede ederek îmân-ı şuhûdî mertebesine varıp, kendi hakikatine ve vahdet âlemine urûc etmesini tavsiye etmektedir. Ancak bu şekilde ezel, ebed ve şimdiki zamanın birleştiği "ân-ı dâim" apaçık hale gelir, sâlik zamansal ve mekansal sınırlamalardan mücerred olur. Böylece "O her gün bir tecellîdedir."⁶² âyeti gereğince sâlik Hakk'ın ezelden ebede doğru uzanan sınırsız ve kayıtsız tecellisini müşâhede edebilir.⁶³

5.2. Harf Sembolizmi

⁴⁶ La'lizâde Abdülbâkî, *Mebde' ve Meâd*, vr. 24b; 53a;64b;66b; 85b.

⁴⁷ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 43a.

⁴⁸ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 10b-11b.

⁴⁹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 18b.

⁵⁰ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 57b.

⁵¹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 65b.

⁵² La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 42a.

⁵³ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 12b-15b; 52a.

⁵⁴ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 15b.

⁵⁵ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 71a-72a.

⁵⁶ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 38b.

⁵⁷ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 73b; 79a-83b; 93b.

⁵⁸ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 57a.

⁵⁹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 58a-61b; 77b; 98a.

⁶⁰ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 98b-101a.

⁶¹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 102b-111a.

⁶² Rahmân 55/29.

⁶³ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 8a-10a.

*Mebde' ve Meâd'*ın "İttihâd-ı nokta ve hurûf" kısmında ehl-i tasavvufun harf sembolizmiyle ilgili görüşlerine yer veren La'lizâde, bu hususta Abdülkerim Cili'nin *Kehf ve'r-Rakîm* isimli eserinden bir kısım da nakletmektedir.⁶⁴

La'lizâde sûfîlerin harfi "Kendisine katılan ya da eklenen özelliklerden soyut küllî hakikat" şeklinde tanımladıklarından bahsetmektedir. O harf sembolizmi meselesini tahkik ehli sûfîlerin görüşüne göre ele almakta ve hurûf-ı asliyyenin "şuûnât-ı zâtîyye ve a'yân-ı sabiteden" ibâret olduğunu belirtmektedir. La'lizâde bu bağlamda İbn Arabî'nin bu görüşünü ifade eden "Biz söylenmemiş yüce harfler idik/Yüceler yücesine ilişmiş halde/Ortada ben sen, biz sen, sen o idin/Her şey O'ndadır; artık erene sor." şiirini nakletmektedir.⁶⁵

O elif harfiyle hüviyyet-i gaybiyye ve mertebe-i ahadiyyete işâret edildiğini ifâde etmekte ve ehl-i tasavvufun elifi "ezellerin ezeline eşyâdan önce olması yönünden Hakk'a işâret eden harf" şeklinde tanımladığını belirtmektedir.⁶⁶ Tasavvuf düşüncesinde varlığın zuhûr ettiği mertebeye işâret eden "bâ" harfi hakkında ise sûfîlerin "B harfi ile varlık zuhûr etmiştir." ifâdesini nakletmektedir.⁶⁷ Bu bölümde ayrıca harfler ile felekler ilişkisi üzerinde de durulmaktadır.⁶⁸

5.3. İbâdet

La'lizâde'nin *Mebde' ve Meâd'*da ele aldığı diğer bir mesele ise ibâdet ve insanların ibâdetlerindeki farklılıkların sebepleridir. Ona göre Allah tüm varlıkları kendisine ibâdet etmeleri için yaratmıştır. Dolayısıyla yaratılmış her varlık hâlîka ibâdet etme özelliğine sâhip olarak yaratılmıştır. Nitekim bu hakikat "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."⁶⁹ âyetinde ifâde edilmektedir. Özellikle cinler ve insanlar ibâdet için yaratılmış olup, "De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapmaktadır. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir."⁷⁰ âyetinde ifâde edildiği gibi hepsi kendi meşrebine göre ibâdet etmektedir. O birbirinin zıddı olan ilâhî isim ve sıfatlar gibi herkesin ibâdetinin de birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Allah Hâdî ismiyle tecellî ettiği gibi Mudill ismiyle de tecellî ediyorsa isimlerin ve sıfatların mazharları da aynen bu şekilde zuhûr etmektedir. La'lizâde bu ihtilâf sebebiyle insanlar da hallerinde, fiillerinde, işlerinde ve sözlerinde birbirlerine ihtilâf ettiklerine vurgu yapmaktadır.⁷¹ Allah peygamberler ve kitaplar gönderip Hâdî ismiyle peygamberine uyanları müjdelemekte, muhâlefet edenleri ise Mudill ismiyle onları bekleyen kötü sondan haber vermektedir. Bu kimselerden kimi Hâdî ismine mazhar olup Allah'a itâat etmiş, kimi ise Mudill ismine mazhar olup Hakk'ın gayrine ibâdet etmiş ve dalâlete düşmüştür. Hakk kendi isimlerinin ve sıfatlarının gereği ne ise kulları üzerinde onun hükmünü icrâ etmektedir. Kullardan her biri neye müstehak ise onu alır.⁷²

5.4. Kıyamet

La'lizâde bu eserinde "Kıyâmet-i Âfâkî ve Enfüsî" başlığı altında keşf ve şuhûd ehlinin kıyâmet konusundaki görüşleri hakkında kısaca bilgi vermekte ve onların kıyâmeti kıyâmet-i enfüsî ve kıyâmet-i âfâkî şeklinde iki kısımda ele aldıklarını ifâde etmektedir.

5.4.1. Kıyamet-i Enfüsî

La'lizâde Abdülbâkî tasavvuf ehlinin büyük âlem/afâkî âlem olarak tanımladıkları bu dünyanın sonunun "büyük kıyâmet", diğer taraftan küçük âlem/enfüsî âlem olarak adlandırdıkları insanın ölümünün de "küçük kıyâmet" olacağı yönündeki görüşüne tasavvufî bir yorum getirmektedir. Sûfîlerin enfüsî âlem olarak gördüğü insanın, nefsinin kötü sıfatlarından arınıp, mertebe mertebe yükselerek fenâ-fillah sonrasında ise bekâ-billaha ulaşması hâlini kıyâmet-i enfüsî olarak isimlendirmektedir. O kıyâmet-i enfüsîyi kıyâmet-i suğrâ-yı enfüsî, kıyâmet-i vustâ-yı enfüsî, kıyâmet-i kübrâ-yı enfüsî ve kıyâmet-i uzmâ-yı enfüsî olarak dört aşamada ele almakta ve kıyâmet-i enfüsînin bu dört aşamasını sâlikin seyr ü sülûk esnâsında sırasıyla geçmiş olduğu mertebeler olarak tasavvur etmektedir.

Kıyâmet-i Suğrâ-yı Enfüsî

La'lizâde kıyâmet-i suğrâ-yı enfüsîyi, Cenab-ı Hakk'ın lütfu ile muvahhid bir mü'mini "Ölmeden önce ölünüz." hakîkati gereğince doğru yola sevkmesi olarak görmektedir. Bunun sonucunda sâlik dînen

⁶⁴ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 10b-11b; Abdülkerim Cili (1321). *Kehf ve'r-Rakîm fi Şerhi Bismillâhirrahmânirrahîm*, Haydarabad: Matbaa-i Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, s. 10-12.

⁶⁵ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 13a.

⁶⁶ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 14a-14b.

⁶⁷ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 14b.

⁶⁸ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 10b-17a.

⁶⁹ Zâriyât 51/56.

⁷⁰ İsrâ 17/84.

⁷¹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 17a-17b.

⁷² La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 18a-18b.

yasaklanmış fiillerle ve boş şeylerle meşgul olmaktan tevbe edip, nefis-i emmâresinde kötü arzuların lezzetlerini yok eder. La'lizâde bunun sâlikin nefsinin sâlih ameller ve mutmainne makâmının selâmete çıkaracak sıfatlarıyla canlı hale getirdiği mertebe olduğu görüşündedir.⁷³

Kıyâmet-i Vustâ-yı Enfûsî

La'lizâde'ye göre kıyâmet-i suğrâ-yı enfûsî mertebesinde ise nefsinin isteklerine boyun eğmeyen ve kötü sıfatlardan arınan kişinin kıyâmet-i vustâ-yı enfûsî mertebesinde rûhu artık mülk ve şehâdet âleminde geçip, melekût âlemine yükselir. Burada manevî müşâhedelere nâil olur.⁷⁴ Yani kıyâmet-i vustâ-yı enfûsî, kıyâmet-i suğrâ mertebesinde nefsânî isteklerinden sıyrılan sâlikin artık bir kısım müşâhedelere nâil olduğu bir üst mertebedir.

Kıyâmet-i Kübrâ-yı Enfûsî

La'lizâde kıyâmet-i vustâ mertebesinde melekût âlemine yükselip müşâhedât-ı ma'neviyyeye nâil olan sâlikin bu mertebede "Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesnâ olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir"⁷⁵ âyet-i kerîmesinin sırrını müşâhede edip, melekût ve ervâh âleminde geçtikten sonra "Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!"⁷⁶ âyeti gereğince sıfat tecellilerine de nâil olarak âlem-i ceberût ve a'yân-ı sâbiteye yükseleceğini ifâde etmektedir.⁷⁷

Kıyâmet-i Uzmâ-yı Enfûsî

La'lizâde'ye göre "O'nun vechi müstesnâ her şey helâk ve yok olucudur."⁷⁸ âyeti gereğince, bütün cismânî çokluklar, rûhânî taayyünler ve a'yânî tasavvurlardan fânî olup, zâtın tecellîsinin zuhûru ile şuûr ve şuûrsuzluktan soyutlanmış bir şekilde âlem-i zât ve vahdet-i sırfa yaklaşır. Böylece fenâ-fillâh ve hayât-ı hakîkî ile bekâ-billâh devletine ulaşır.⁷⁹

5.4.2. Kıyâmet-i Âfâkî

Kıyâmet-i Suğrâ-yı Âfâkî

La'lâzâde'ye göre her şahsın ölümü bir tür kıyâmet olur. Buna da kıyâmet-ı suğrâ-yı âfâkî denilir.⁸⁰

Kıyâmet-i Vustâ-yı Âfâkî

O kıyâmet-i vustâ-yı âfâkîyi ise yeryüzünde büyük bir vebânın olacağı ya da çok sayıda insanın katledilmesi gibi felâketlerin meydana gelip kısa zamanda yüz binlerce kişinin helâk olması, bu dünyâda bir neslin yok olması, ölüp tamâmen ortadan kalkması adını anlamında kullanmaktadır.⁸¹

Kıyâmet-i Kübrâ-yı Âfâkî

Kıyâmet-i kübrâ-yı âfâkîyi bir kısım insanların Nûh tûfânı gibi kahr-ı ilâhî ile istilâ edilmesi olarak tanımlayan La'lizâde'ye göre bunun sonunda Allah inkârcıların kötülüklerini memleketleriyle birlikte yeryüzünden yok eder. Geriye kalan az sayıda kötüler ise yok hükmünde olur.⁸²

Kıyâmet-i Uzmâ-yı Âfâkî

La'lizâde Abdülbâkî kıyâmet-i uzmâ-yı âfâkinin Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ve ayrıntılı bir biçimde açıklandığı ve hiç şüphesiz meydana geleceği görüşündedir. Konu hakkında hadislerin varlığından da bahseden La'lizâde bu konuda şüphe edenlerin mutlak kâfir olduğunu ifâde etmektedir. Ona göre kıyâmet-i uzmâ meydana geldiğinde İsrâfil'in sûra ilk üflemesinde bütün gök cisimleri, yıldızlar ve duyu organlarımızla algılayabildiğimiz tüm varlıklar yok olur. La'lizâde bu kısmı "devre-i hafîyye-i zımnîyye" şeklinde isimlendirir. Varlıkların hepsi yok olunca "Bugün hükümler kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır."⁸³ nidâsı zâhir olur. Tüm zâhirî ve bâtinî hallerden soyutlanan bütün varlıklar İsrâfil'in sûra ikinci üflemesinden itibaren La'lizâde'nin devre-i hafîyye-i zımnîyye olarak isimlendirdiği bu kısımdan geçerek tekrar zâhir olurlar. Her biri kemâllerine lâyık olan cennet derecelerine nâil olur. İmân, ihsân ve yakîn mertebesinde payı olmayanlar ise cehennem katlarına ve felâketlere giriftâr olurlar. İşte bu güne

⁷³ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 24b.

⁷⁴ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 24b.

⁷⁵ Zümer Suresi 39/ 68.

⁷⁶ Zümer Suresi 39/ 68.

⁷⁷ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 24b-25a.

⁷⁸ Kasas Suresi 28/88.

⁷⁹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 25a.

⁸⁰ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 25a.

⁸¹ La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 25a.

⁸² La'lizâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 25a.

⁸³ Mü'min Suresi 40/16.

“yevm-i mev‘ûd” ve “kıyâmet-i uzmâ” denilir.⁸⁴ Bu günde var etmeye ve yok etmeye kâdir olan Fâil-i Muhtâr varlıkları aynen önceki gibi “yok” ya da yok olanı “var” kılıp, bu günde evvelini ve âhirini izhâr eder. İtâat eden kulları cennete, isyân edenleri ise ateşe sokar. Allah bunların hepsini yapmaya kâdirdir. Çünkü O’nun hakkında muhâl olan bir şey yoktur.⁸⁵

5.5. Vücûd Mertebeleri

La‘lîzâde “Der Beyân-ı Hazarât-ı Hams” başlığı altında vücûd mertebelerini şöyle sıralamaktadır: Hazret-i gayb-ı mutlak, hazret-i ervâh-ı ceberûtiyye, hazret-i misâl-i mutlak, hazret-i misâl-i mukayyed, hazret-i his ve şehâdet.⁸⁶

O gayb-ı mutlak mertebesine “ism-i vâhid, mutlak vücûd, zât-ı baht, nûru’l-envâr, beyâz-ı mutlak, amâ, kenz-i mahfî, gaybü’l-guyûb, gayb-ı masûn, gayb-ı meknûn, gayb-ı hüviyet, zât-ı ahadiyyet” isimlerini vermektedir. ⁸⁷ Tüm zuhûr ve taayyün mertebelerininin zâtın aynı olduğu bu makamsızlık makamını bir “fenâ fillâh” hâli olarak kabul etmekte, onu “âlem-i lâhût” ve “âlem-i lâ-taayyün” diye de isimlendirmektedir. Çünkü ârif-i vâsıl fenâ denizinden çıkar ve sıfât-ı bekâ-i zâtî ve na‘t-ı vahdet-i Hak ve ma‘nâ-yı vücûd-i mutlak ile ittisâfa urûc eder. Ârif bu hâlde kendini Hakk’ın aynası olan kendi zâtında müşâhede eder. Ona göre “Benim Allah ile berâber olduğum öyle bir vakit vardır ki, ne bir melek-i mukarreb ne de bir nebiyy-i mürsel o vaktin içine sığmaz” ve “Ben gizli bir hazîne idim bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım.” hadîsleri de bu mertebeye işâret etmektedir.⁸⁸

La‘lîzâde ikinci mertebe olan ervâh-ı ceberûtiyye mertebesine vahdet-i hakikiyye, hakikat-i Muhammediyye, nûr-i Ahmedî, taayyün-i evvel, tecellî-i evvel, kalem-i a‘lâ, dürre-i beyzâ, rûh-i a‘zam, rûh-i kudsi, unsur-ı a‘zam, mebd‘ü’l-meâd, hakikatü’l-hakâyık, rabbü’l-erbâb ve’r-rabbü’l-a‘lâ, mebd‘-i vâhidiyyet, âlem-i ceberût, hazret-i ilmiyye, berzahu’l-berâzih, berzah-ı fâsıl, mecma‘u’l-bahreyn, mecma‘u’l-etrâf, mizâcu’l-ezdâd, vâhidiyyetü’l-cem‘, makâm-ı kâbe kavseyn, makâm-ı bî-rengî, makâm-ı bî-nişânî sıbgatullah, âlem-i vâhidiyyet, âlem-i ilim, âlem-i imkân, âlem-i irtisâm isimlerini vermektedir. ⁸⁹

O “Ben gizli bir hazîne idim bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım.” hadîsiyle de ifâde edilen, zâtın bilinme isteğiyle tecellî etmeye başladığı hakikat-i Muhammediyye mertebesinde zâtî sıfatlarla ile taayyün eder. Bu yedi sıfat ise Hayât, İlim, Kudret, İrade, Sem‘, Basar ve Kelâm’dır. La‘lîzâde bu sıfatlar için “zâtta zâtın zâtından hâsıladır” demektedir. Meselâ “İlim” sıfatı mebd‘-i zuhûr-ı zâttır. A‘yân-ı sâbiteden bir aynın zuhûruna ve suver-i ilmiyyeden bir sûretin huzûruna sebep olmuştur. Bu bakımdan bu mertebeye “a‘yân-ı sâbite”, “suver-i ilmiyye”, “mâhiyyât”, “i‘dâm-ı mümkin”, “hakâyık-ı ilâhiyye”, “şuunât-ı zâtiyye”, “hurûf-ı basîta-i âliye” ve “mâhiyyât-ı basîta” demektedir. O mertebe-i ahadiyyet ile bu mertebe arasındaki farklılığın hakîki değil i‘tibârî olduğu görüşündedir.⁹⁰

La‘lîzâde üçüncü mertebe olan hazret-i misâl-i mutlak mertebesini “âlem-i melekût”, “âlem-i emr” ve “âlem-i ef‘âl” diye isimlendirmektedir.⁹¹ O yukarıdaki ervâh âleminde bulunan her bir ferдин cisimler âleminde bürüneceği sûretlerinin bir mümâsilinin kendisinde zâhir olduğu bu mertebeye ilgili olarak İbn Arabî’nin iki i‘tibârın varlığından bahsettiğini ifâde etmektedir. Bunlardan birisi “tecerrüd” diğeri ise “taalluk”tur. Tecerrüd i‘tibârıyla ceberûtî olan bu a‘yân ve cevâhire “a‘yân-ı cevâhir, ukûl-i mücerrede, envâr-ı kâhire, kelimât-ı tâme, cevâhir-i müfâraka, melâike-i müheyyeme” denilir. Taalluk i‘tibârıyla melekûtî olan a‘yân ve cevâhire ise “nüfûs-ı nâtika”, “melâike-i müdebbire”, “ervâh-ı kudsiyye”, “hamele-i arş”, “kerrûbiyyün” denilir.⁹²

Hazret-i misâl-i mukayyed olarak adlandırdığı dördüncü mertebeye “âlem-i menâm”,⁹³ “âlem-i berzah”, “âlem-i misâl”, “âlem-i hayâl”, “âlem-i eşbâh ve suver” adlarını veren⁹⁴ La‘lîzâde’ye göre yukarıda bulunan âlem-i ilim, ukûl ve âlem-i ervâhta olan cevâhir ve levâzımdan her ne varsa mertebe-i berzah adını verdiği bu âlemde de her birinin suret ve misâli vardır. Hatta peygamberlerin ve evliyânın mucize ve kerâmetlerinin, âhiret ahvâlinin, azap, mîzân, sırât, hesap ve bunların benzeri her ne varsa

⁸⁴ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 25b.

⁸⁵ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 25b.

⁸⁶ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 49b-50a; aynı tasnif için bkz. Abdullah Bosnevî (1290). *Tecelliyâtu Arâisi’n-Nüsûs fî Manassâti Hikemi’l-Fusûs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, c. II, s.28.

⁸⁷ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 50a.

⁸⁸ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 50a-50b.

⁸⁹ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 50b-51b.

⁹⁰ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 51a-51b.

⁹¹ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 52a.

⁹² La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 52a-52b.

⁹³ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 50a.

⁹⁴ La‘lîzâde Abdülbâkî, a.g.e, vr. 52b.

“Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”⁹⁵ âyeti gereğince âlem-i berzahın sonsuz olan acibe ve garibesindedir. Haller, makâmlar, müşâhede ve mükâşefeler, rüyâ ta’bîrleri gibi meselelerde mücâhede ehline münkeşif olan şeyler de onların âlem-i berzahın sırlarına vâkif oldukları kadardır.⁹⁶

La’lîzâde hazret-i his ve şehâdet olarak isimlendirdiği bu beşinci mertebeye ise “âlem-i mülk”, “âlem-i kevn ve fesâd”,⁹⁷ “âlem-i halk, dünyâ, hâric, tecellî-i sâlis, âlem-i nâsut” adlarını vermektedir. Ona göre âlem-i nâsut insanlık âlemidir. Bu mertebe tüm mertebelerin toplamından ibârettir.⁹⁸ O insân-ı kâmil mertebesini sûfilerin ilk beş hazretin neticesi ve toplamı olarak gördüklerini ve bunu hazret-i sâdis yani altıncı mertebe olarak kabul ettiklerini ifâde etmektedir.⁹⁹

5.6. Etvâr-ı Seb’a

La’lîzâde tasavvuf literatüründe nefis mertebelerini ifâde etmek için kullanılan “Etvâr-ı Seb’a” başlığı altında yedi latifeden bahsetmekte ve bunlara ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Ona göre etvâr-ı sebâ sırasıyla kâlebi, nefsi, kalbî, sırrî, rûhî, hafî ve ahfâ latifelerinden meydana gelmektedir.¹⁰⁰

5.6.1. Tavr-ı Kâlebî

La’lîzâde’ye göre bir kimse yemeyi azaltır, uykuyu terk eder, halktan uzlet edip dünyevî işlerden yüz çevirirse o kimsede inkişâf-ı sûrî zâhir olur ve herkesin hâline muttali’ olmaya başlar.¹⁰¹ Bu mertebedeki sâlik birtakım bâtinî bilgilere sâhip olması sebebiyle felek-i kamere erişir ve burada cinlerle dostluk eder. Bu aşamada eflâke yükselmeye kâdir değildir. Tavr-ı kâlebîdeki sâlik bu mertebedeiken ölürse haşırda cinlerle aynı mertebede olur.¹⁰²

La’lîzâde sâlikte bu mertebede keşfe müteallık bazı olağanüstülükler görülebileceğini ifâde etmektedir. Bu mertebedeki bâzı sâliklerin nefislerine avâmın ilgisi hoş gelmeye başlar. Bu kimse seyr ü sülûkünü tamamlamaya gayret etmez ve Hak’tan mahcûb kalır. La’lîzâde’ye göre tasavvuf ehli bu hâli makbul görmez ve bu kimseleri ehl-i Hak zümresinden saymaz. Bu kimse makâm-ı tabîatta nefsinin ve hevâsının esiri olup, âlem-i melekût ve ervâh-ı tayyibeden müşâhede edemez. Bu mertebeye erişmek için bir pîrin terbiyesine, islâm ya da îmâna ihtiyaç olmayıp uzlet ve riyâzet yeterli olduğu görüşünde olan La’lîzâde’ye göre ruhbânlar bile bu mertebeye ulaşabilir.¹⁰³

5.6.2. Tavr-ı Nefsi

La’lîzâde Abdûlbâkî seyr ü sülûk mertebelerinin ikincisi olarak belirlediği tavr-ı nefside nefis tezkiyesi, mücâhede ve riyâzet ile kalb tasfiyesi meydana gelir. Sâlik bu mertebede temkin ehlinden olması, apaçık kerâmetler göstermesi ve bazı keşiflere olmasına rağmen bazen televvün halinden kurtulamaz.¹⁰⁴

Ona göre bu mertebeye ulaşmak da kendisinden önce gelen kâlebî mertebesi gibi mürşidsiz mümkündür. Nitekim bu mertebedeki kimseye şerîat-ı mutahhara ve büyüklerin sözleri yeterlidir. Bu mertebedeki kimselerin ehl-i necâttan olduklarını ifâde eden La’lîzâde, bu kimselerin nefsin aldatmalarından kurtulmuş ve hayır sâhipleri arasında oldukları görüşündedir.¹⁰⁵

5.6.3. Tavr-ı Kalbî

La’lîzâde Abdûlbâkî kalbi etvâr-ı seb’a mertebelerinden üçüncü tavr olarak belirlemiştir. Ona göre tavr-ı kalbî mertebesi kendisinden önceki tavr-ı kâlebî ve nefsi mertebelerinin aksine bir tarikat pîri olmaksızın müyesser değildir. Bu mertebede mutlaka bir mürşide ihtiyaç vardır. Sâlikin nefsi tavr-ı kalbî de ancak pîrin terbiyesi ile mutmainne olur. Bu mertebedeki kimseye “ehl-i dil” denildiğini ifâde eden La’lîzâde’ye göre ehl-i dil arş ile münâsebet kurar ve kalbinde ilhâm hâsil olur. Bu mertebenin sâhibi tecelliyât-ı âsâriyye mertebesinde temkîn bulup füyûzât-ı ulviyyeye nâil olur. Birtakım gaybî bilgileri keşfeder ve ebrârdan olur.¹⁰⁶ La’lîzâde’ye göre tavr-ı kalbî mertebesinin âlemi âlem-i yakîndir. Bu mertebe

⁹⁵ Mü’minûn 23/100.

⁹⁶ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 53b.

⁹⁷ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 50a.

⁹⁸ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 54a.

⁹⁹ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 50a.

¹⁰⁰ Benzer bir tasnif için bkz. Abdullah Salâhaddin Uşşâkî, *Etvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekkesi no. 503, vr. 2b-4a.

¹⁰¹ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 31b.

¹⁰² La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 31b.

¹⁰³ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 31b-32a.

¹⁰⁴ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 32a.

¹⁰⁵ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 32a.

¹⁰⁶ La’lîzâde Abdûlbâkî, *a.g.e.*, vr. 32a.

ashâbının namazları ise murâkabe ve huzûr iledir. Bu mertebede sâlik gereksiz işlerden ve gafletten uzaklaşır.¹⁰⁷

5.6.4. Tavr-ı Sırrî

La‘lîzâde Abdülbâkî’nin etvâr-ı seb‘a tasnifinde dördüncü mertebeye olan tavr-ı sırrî, ayne’l-yakîn mertebesinin başlangıcı, ilme’l-yakîn mertebesinin nihâyetidir.¹⁰⁸ Sâlik bu mertebeye mücâhede ve riyâzet ile zikr-i kalbî ve cehriye devam edip, melekût-i a‘lâ ile münâsebet kurar ve melekûtîlerle müttehid olur. Kendisinde isim ve sıfat tecellîlerini müşâhede eder, duası kabul edilenlerden olup halktan uzleti tercih eder.¹⁰⁹

La‘lîzâde’ye göre kendisinden çeşitli kerâmetler zuhûr eden sâlik zümre-i evtâddan olur. Bu mertebeye sâlike cezbe hâli gâlip geldiğinden rubûbiyyet iddiasında bulunabilir. Nitekim bu mertebeye vahdet yolunda sâlike bir perdedir. Sâlikin bu mertebeden yükselip bir üst mertebeye geçmesi gerekir.¹¹⁰

5.6.5. Tavr-ı Rûhî

La‘lîzâde Abdülbâkî’ye göre etvâr-ı seb‘adan beşinci tavr olan rûhî mertebesinde sâlik tam bir teslîmiyetle pîrine tâbi olur. Cezbe-i rahmâniyye sâyesinde kalbinde mâsivâyâ dâir ne varsa hepsinden arınır ve böylece rûhu mücellâ olur. Cennet arzusu ve cehennem korkusundan geçen sâlikte muhabbetullahtan başka hiçbir şey kalmaz. Rûh bu şekilde cilâlanınca melekût âleminin sonunda ve ceberût âleminin başlangıcında seyr eder. Sâlikte aâzen cemâl-i vahdet yüz gösterir, bazen de sekr hâli gâlip gelir ve sâlik mele-i a‘lâda enbiyâ ve evliyânın ruhaniyeti ile sohbet eder. Rûhî mertebesinin sırrî mertebesinden üstün kabul edilmektedir. Bu mertebeye sâlik rûhunda tecelliyât-ı sıfât-ı cemâliyyeyi müşâhede eder.¹¹¹

O bu mertebedeki sâlikten olağanüstü haller zuhûra geleceğini ifade etmektedir. Sâlik kimle görüşse o kişi onun kemâlâtından tesirlenir, hastaları iyileştirir. Bu mertebeye ashâbının bulunduğu yer kötülükten ve fenâlıktan uzak olur. Bu mertebeye Hızriyye mertebesi, ashâbına ise efrâd denilir.¹¹² Bu mertebedeki sâlike hakâyık-ı eşyâ ve ilm-i hikmet ve ulûm-ı ledüniyye münkeşif olduğunu ifade eden¹¹³ La‘lîzâde Abdülbâkî’ye göre bu mertebeye ilm-i zevkî ve ledünnî mertebesidir. Bu mertebeye ashâbı “Namaz mü’minin mi‘râcıdır.” hadisinde ifade edildiği üzere makâm-ı kurb-ı kavseyne nâil olur.¹¹⁴

5.6.6. Tavr-ı Hafî

La‘lîzâde’ye göre hafî mertebesi, mertebeye-i vâhidiyyet olduğu için bu mertebeye isneyniyet bulunmaz. Yani sâlik gördüğü gibi bilir, bildiği gibi görür. O tavr-ı hafînin sâirânın mertebelerinin sonu ve vâsilânın mertebelerinin ise başlangıcı olduğunu düşünmektedir. Bu mertebenin başlangıcının vusûl-i zâtın başlangıç noktası olduğunu ifade eden La‘lîzâde hafî mertebesinde tecellî-i zâtta rü‘yet olmadığı görüşündedir. Nitekim bu mertebeye mertebeye-i ceberut, taayyün-i evvel, akl-ı küll ve nefis-i küll denilmiştir. Bu mertebeye sâlikin eşyâ hakkında ayrıntılı bilgiye sâhip olup mazhar-ı ilmullah olur, mücmelen ve mufassalan zâtî sıfatlar kendisinde tezahür eder. Ona göre bu mertebeye “fenâ-fillâh berâ-yi bekâ-billâh” denir ve mertebeye-i aktâb da denilebilir.¹¹⁵

5.6.7. Tavr-ı Ahfâ

La‘lîzâde yedinci yâni son tavr olan tavr-ı ahfâyâ gaybu’l-guyûb da demektedir. Fenâ-fillâh ve bekâ-billâhdan ibâret olan ahfâ mertebesinde mahv-ı mutlak ve fenâ-yı mahz söz konusu olduğu için sâlikte şuûr ve şuûrsuzluk hâli dahi yoktur. Bu durumda iken vahdet-i mutlaka mertebesine ulaşır. Bu müşâhedenin sahibi tüm kemâl sıfatlarıyla sıfatlanır. Bu kemâlâta sâhip olan kimseye kutbu’l-aktâb ve imâm-ı zamân ve halîfetullah ve vâris-i ekmel-i hakikat-i Muhâmedî denir. Kutbu’l-aktâba itâat ise vâciptir.¹¹⁶

5.7. Mürşid-i Kâmil

La‘lîzâde’ye göre insanın saâdeti ancak muhabbetullâha tâlib olup vahdet-i Hakk’a teveccüh etmesiyle mümkündür. Bu ise ancak beytullâh olan mü’minin kalbini teveccüh ve ihlâs ile yıkayıp, tüm dünyevi ilgi ve alakalardan temizlemesi, mâsivâyâ nazar ve iltifât etmeyip yalnızca Allah’a güvenmesi,

¹⁰⁷ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 55b.

¹⁰⁸ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 55b.

¹⁰⁹ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 32b.

¹¹⁰ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 32b.

¹¹¹ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 32b.

¹¹² La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 33a.

¹¹³ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 33a.

¹¹⁴ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 56a.

¹¹⁵ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 33a-33b.

¹¹⁶ La‘lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 33b; 56a.

tutunması ve teslim olması ile durumunda gerçekleşir. Bunun sonucunda da salık mertebe-i insân-ı kâmil olan hazret-i vâhidîyyet ve mertebe-i kâbe kavseyne vâsıl olur¹¹⁷

En üst mertebe olan vahdete, yalnızca tevhid-i zâtî ile sülûkün mümkün olmayacağını ifade eden La'lîzâde'ye göre ona ancak bir nebî, resûl ya da halîfetullâh olan velî sâyesinde ulaşılır. O bu bağlamda ebediyen sürecek olan velâyet-i Muhammedî'ye mazhar olan kutb-ı akta ve hulefâdan söz etmektedir. irşâd makâmı kutb-ı akta mahsus olup ondan başka kimsenin bu konuda yetkisi yoktur. Onun yedi yedullâhtır. Nitekim âyette "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."¹¹⁸ buyrulmuştur. ¹¹⁹

Ona göre sâlikin kendi zamânının imâmını bilmesi seyr ü sülûk yolunda büyük önem arzeden bir husustur. Nefsi, âilesi, malî konularında onu hakem kılmalıdır. Ancak sâliklerin çoğu bu sırdan habersizdir. Mürşid konusunda isâbetli bir tercih yapabilmek için tâlib-i muhabbet olan kimse mürşidden maksadın ne olduğunu öğrenmesi gerekir. Nitekim ona göre mürşidden maksad keşif ve kerâmet sâhibi, halkın kendisine rağbet ettiği kimse demek değildir. Çünkü bu nefis ve mâsivâyla alakalıdır. Halbuki tâlib mürşidinde aradığı özellik kendisini mebd'e ve meâdî bilmeye, Hakk'ın aşk ve muhabbetine kavuşmaya götürmesidir.¹²⁰

Ayrıca muhabbet-i Hakk'a tâlib olan kimse bir pîr olmaksızın kendi kendisine riyâzet çekip bazı yanlış düşüncelerle yoldan sapan dalâlet ehline uymamalı, şeriat yolundan çıkmayıp, ilim, ma'rifet, mantık ve hikmet yoluyla halvet, uzlet, mücâhede ve riyâzet çekmelidir. Ancak bu şekilde maksadı olan muhabbetullâha erişebilir. Erbâb-ı muhabbetin gittiği yolu tek başına bulacağını zannetmemeli, bir pîre bağlanmadan cezebât-ı Hakk'a tevessül ve nâil-i vuslat olurum zannetmemelidir.¹²¹

Sonuç

XVIII. yüzyılda yaşamış olan Bayrâmî-Melâmî ve Nakşibendî tarîklerine müntesib olarak çok yönlü bir tasavvuf anlayışı ortaya koyan La'lîzâde Abdülbâkî *Mebde' ve Meâd'* da vücûd mertebeleri, etvâr-ı seb'a, harfler, insân-ı kâmil gibi temel tasavvuf meseleleri ele alırken; kıyâmet, cebr, ihtiyâr gibi özellikle tasavvuf düşüncesinin meselelerinden olmayan bâzı konuları da tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Bir taraftan vahdet-i vücûd ve bu düşüncenin bir ürünü olan vücûd mertebeleri hakkında bilgi verirken, diğer yandan da Nakşibendiyye usûl, âdâb ve ricâline temâs eden La'lîzâde çok yönlü, canlı ve zengin bir tasavvuf anlayışı ortaya koymuştur.

Daha ayrıntılı olarak ele almaya çalıştığımız vücûd mertebeleri, etvâr-ı seb'a, mürşid-i kâmil, harf sembolizmi ve kıyâmet konularını ise tamamen tasavvufî bir bakış açısıyla ele almış olan La'lîzâde her bir meseleyi çeşitli tasniflerle açıklamış, çok sayıda mensur ve manzum parça nakletmiş ve kendisinden önceki sûfîlerin görüşlerine atıfta bulunmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki La'lîzâde Abdülbâkî birçok eser kaleme almış velûd bir yazar ve döneminin çok yönlü ve hoşgörülü tasavvuf anlayışını bize aktaran önemli bir sûfidir. İncelediğimiz *Mebde' ve Meâd* isimli eseri ise tasavvuf kültürünün en temel meseleleri hakkında bilgi veren canlı ve zengin bir eserdir.

KAYNAKÇA

- AZAMAT, Nihat (2003). "La'lîzâde Abdülbâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVII, s. 90-92.
- BABANZÂDE, Bağdatlı İsmâil Paşa (1955). *Hediyetü'l-Ârifin Esmâ'i'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, çev. Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BOSNEVÎ, Abdullah (1290). *Tecelliyâtü Arâisi'n-Nüsûs fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- CİLÎ, Abdülkerim (1321). *Kehf ve'r-Rakîm fî Şerhi Bismillâhirrahmânirrahîm*, Haydarabad: Matbaa-i Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye.
- GALİTEKİN, A. Nezih-YURDAKUL, İlhamî (1997). "Sarı Abdullah Efendi", *İstanbul Türbeleri*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1931). *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- HASKAN, Mehmet Mermi (1993). *Eyüp Târîhi*, İstanbul: Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları.
- İŞİN, Ekrem (1993). "Abdülbâkî La'lîzâde", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı, c. I, s. 28.
- LA'LİZÂDE, Abdülbâkî. *Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayrâmîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2482.
- SÜREYYA, Mehmed (1311). *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- BURSALI, Mehmed Tâhir (1333). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- MUSLU, Ramazan (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. yy.*, İstanbul: İnsan Yayınları.

¹¹⁷ La'lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 59b.

¹¹⁸ Fetih 48/10.

¹¹⁹ La'lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 60a.

¹²⁰ La'lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 61a.

¹²¹ La'lîzâde Abdülbâkî, *a.g.e.*, vr. 61b-62a.

- MÜSTAKİMZÂDE, Süleyman Sa'deddin. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnü'l-Emin, nr. 3357.
- VASSÂF, Osmânzâde Hüseyin (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- RÂŞİD, Mehmed (1153). *Târih-i Râşid Efendi*, Konstantiniye.
- ŞAHİN, Haşim (2005). "Eyüp'te Bir Melâmî: La'lîzâde Abdülbâkî Efendi", *Târihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IX*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, s. 224-231
- ŞAHİN, Haşim (2005). "Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokratı: La'lîzâde Abdülbâkî Efendi", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18, s. 99-121.
- ŞEYHÎ (1989). *Vekâyiü'l-fuzalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim (2004). *Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVIII. Yüzyıl*, İstanbul: Suf Yayınları.
- UŞŞÂKÎ, Abdullah Salâhaddin. *Etvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekkesi no. 503.